

Tudós fórum

MÉGIS, KINEK AZ AKADÉMIÁJA?

Csaba László

az MTA rendes tagja
csabal@ceu.hu

Szentes Tamás

az MTA rendes tagja

Zalai Ernő

az MTA rendes tagja

Kivonat

Írásunk célja felhívni a figyelmet arra, hogy Akadémiánk működésében egy idő óta visszaszorulóban van a köztestületi, és egyre erősödik a hivatali jelleg, ami egyrészt a szabályzatokban található joghézagoknak és értelmezési zavaroknak, illetve következtetlenségeknek tudható be, másrészt összefügg a képviseleti demokrácia korlátozott érvényesítésével a gyakorlatban, ami a vezetők és vezetettek közös felelőssége. Mindez a tudományosság és a célirányosság gyengüléséhez vezet.

Bevezetés

Lényeges változás az MTA szervezeti felépítésében és működésében a rendszerváltás után következett be. A rendszerváltáskor, illetve azt követően minden bizonnyal *három olyan cél* játszott szerepet az Akadémia sorsát illetően, *mely célok között olykor ellentmondások is mutatkoztak*. Nevezetesen:

- (a) *megmenteni* az Akadémiát és annak tagjait a megalapozatlan politikai támadásokkal szemben,

- (b) átalakítani, *megreformálni* ezt az intézményt, úgy, hogy egyrészt eltűnjenek belőle a szovjet típusú rendszer hatásának nyomai, másrészt *kibővüljön annak bázisa*, valamint

- (c) *demokratizálni* a testület működését, irányítását és döntéshozatalát.

Már Kosáry Domokos elnöksége idején nagy horderejű szervezeti-intézményi változásra került sor *a döntéshozatal demokratizálása és az Akadémia bázisának kiszélesítése céljából*. Létrejött a doktori fokozattal bíró, de nem akadémikus tagokat is felölelő *köztestület* és az akadémikusokon kívül az utóbbiak köréből választott „*doktorképviselőkre*” is *kiterjedő közgyűlés*. Ez mind a saját múltjához képest, mind pedig más akadémiákkal összehasonlítva is egy rendkívüli és kiemelkedő vonást kölcsönzött, legalábbis formai, illetve elvi szempontból a mi Akadémiánknak. Az újjászervezett Akadémia az által fogja át (létrehozóinak eredeti szándékának megfelelően) a magyar tudományos élet egészét, hogy *köztestülete* az akadémikusok viszonylag szűk és létszámban korlátozott csoportját intéz-

ményesen összekapcsolja a tudományok többi művelőjének sokaságával, ezáltal az Akadémiát a hazai tudományos kutatók közös társaságává, érdekképviselői szervezetévé, a közgyűlést pedig a tudomány művelőinek „képviselőházává” téve. A „köztestületi Akadémia” ideája és elve Akadémiánkat tehát nem a tudósok kis csoportjának afféle elegáns, exkluzív „klubjaként” értelmezi, hanem a magyar tudomány művelésében részt vevők tömegét átfogó nemzeti intézményként.

Az *elmúlt húsz esztendőben* többször is felvetődött az *akadémiai törvény és az Alapszabály felülvizsgálatának* ügye. A megvalósítás azonban – jobbra politikai megfontolásokból, nem utolsósorban az Akadémiát ért igaztalan támadások miatt – rendre *halasztást* szenvedett, és csak 2007-ben került napirendre. Az akkor megindult munkálatok végül is 2009-ben hoztak eredményt. Az *Országgyűlés elfogadta az MTA-törvény módosítását, az Akadémia közgyűlése pedig a módosított Alapszabály és az Ügyrend egységes szerkezetbe foglalt szövegét*. Sajnálatos módon azonban *néhány*, a közösség számára *lényeges kérdés figyelmen kívül* vagy legalábbis homályban *maradt*.

Bár egyes szabályok megfelelő módosítására, illetve pontosítására vagy kiegészítésére és új szabályok meghatározására is sor került, vagyis a szabályozásban a megmaradt fogyatékokosságok ellenére jelentős *előrehaladás* történt, *némely fontos szabály érvényesülése* hiányos maradt. Ugyanakkor – nemcsak a közösség passzivitásának köszönhetően, hanem főként külső hatások, nem utolsósorban igazgatási és költségvetési változtatásokat sürgető beavatkozások nyomán – egy olyan *tendencia* is felerősödött, amely az *intézmény működtetésében és a döntéshozatalban egyre inkább tekintélyelvű és bürokratikus vonásokat* tolt előtérbe.

Az elmúlt években nemcsak az Akadémia valamennyi tagjának az a joga csorbult, hogy már a döntéshozatal előkészítésének szakaszában is véleményt formálhasson, hanem olykor a tagság egyértelmű állásfoglalásával elmentéses döntések is születtek. Ez a tendencia azzal a veszéllyel jár, hogy az Akadémia iránnyitása – mondhatni – egyfajta államigazgatási apparátuséhoz hasonulhat (főnökök és beosztottak viszonyával), ami aligha igazodik egy a tudomány művelőinek széles táborát átfogó, annak érdekképviselői szervezeteként is működő „tudós társaság” természetéhez.

Az Akadémia működésében egyszerűsödtek a bürokratikus és formális elemek. Fontosabb lett a jelenléti arány, mint az érdemi vita; a szabályozásban nagyobb szerepük lett az elnöki, elnökségi határozatoknak, mint a törvény és alapszabály szellemének; a teljesítmények értékelésében előtérbe került a mennyiségi szemlélet; a jogok és esélyek meghatározásában pedig az önkényesen meghatározott létszámkeret és a diszkriminatív korhatár érvényesül. A teljesítmények értékelését elősegíteni hivatott központi adatbázis, az alább még elemzendő Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) egyelőre nemcsak a számok bővületét táplálja, hanem a minősítési eljárásban járatlan, és arra nem is hivatott adminisztrátorok fennhatóságát is a tudomány művelőivel szemben. Az utóbbi jelenség nem kis részben annak is a következménye, hogy a tudományos bizottságok és osztályok nem vettek részt az MTMT-vel szemben támasztott követelmények formálásában.

Ki mindenki lehet köztestületi tag – a szabályok pontatlansága folytán?

Az Akadémia bázisának kiterjesztése céljából az akadémikusok „tudós társasága” tehát ki-

egészült *nem akadémikus köztestületi tagokkal*, akik elvileg mindaddig, amíg folytatják tudományos tevékenységüket, jogosultak a köztestületi tagságra. Az Akadémia közgyűlésének pedig tagjai lettek a „*doktorképviselők*” is. Ez utóbbiak elnevezése még utalt arra, hogy akadémiai doktori fokozattal, illetve címmel rendelkezők köréből történt megválasztásuk, vagyis az Akadémia doktorainak táborához tartoznak. Az új szabályzat a közgyűlési választott képviselők elnevezéséből elhagyta a doktor jelzőt, és egyértelműen lehetővé tette a *csak PhD-fokozattal* rendelkezők, vagyis *Akadémiánktól függetlenül, annak ellenőrzése nélkül szerezhető fokozattal bírók számára is* a köztestületi tagságot, sőt közgyűlési képviselővé választhatóságot. Ez kellően és pontosan meghatározott feltételek mellett nem is kifogásolható, hiszen a PhD is tudományos fokozatnak számít.

Az egyetemi doktorképzés azonban mindinkább az egyre hiányosabb elméleti tudást adó egyetemi tanulmányok kiegészítő folytatásával vált, amelyre zömében friss diplomások jelentkeznek, illetve amelyben olyanok is részt vesznek, akik a PhD-cím elnyerése után nem is kívánnak tudományos pályára menni, egyetemi oktatóként, illetve kutatóintézeti munkatársként dolgozni, vagy előbb-utóbb távoznak az ilyen munkahelyekről.

A köztestületi tagok és közgyűlési képviselők esetében tehát nem követelmény *az Akadémia által elismert tudományos eredmény* (fokozat, illetve cím). Ezért a *köztestületi tagság és a közgyűlési képviselőség lehetőségének kiterjesztése minden PhD-fokozattal bíró személyre* indokolatlan és ellentétes a főfoglalkozásban tudományos tevékenységet végzők közösségének, a „tudós társaságnak” koncepciójával.

A köztestületbe való felvételnek vannak ugyan *követelményei*, azok azonban *igen tágan*

értelmezhetők. Az akadémiai törvény, az 1994. évi XL., az *MTAtv.* 7. §-ának (1) bekezdése csak azt mondja ki, hogy a „Magyarországon szerzett vagy honosított tudományos fokozattal rendelkező személyek közül azok válnak a köztestület nem akadémikus tagjává, akik tudományos tevékenységükkel a magyar tudomány feladatainak megoldásában részt vesznek...” Az Ügyrend 11§ (1) és (2) bekezdése ehhez csak azt fűzte hozzá, hogy a köztestületbe felvételre jelentkezőnek a Köztestületi Publikációs Adattárban (KPA-ban) – az MTMT jogelődjében – rögzítenie kell publikációs listáját, az illetékes tudományos bizottságnak pedig meg kell állapítania, hogy a jelentkező megfelel-e a törvény említett paragrafusában jelzett követelménynek. Például: van-e egyáltalán olyan közleménye, amit az MTMT befogadott, pontosabban, ami a tudományos bizottság folyóiratlistáján szerepel?

A gyakorlatban a jelentkezők felvétele sokszor meglehetősen automatikus.¹ Egy köztestületi tagságra jelentkező esetében többnyire elegendő, ha az illetékes tudományos bizottság egy-két tagja úgy nyilatkozik, hogy ismervén az illető munkásságát, javasolja a felvételt, míg a bizottság többi tagja anélkül, hogy érdemben megvizsgálná az illető tudományos teljesítményét, megszavazza a javaslatot.

A köztestületi tagok egy része nem is egyetemi oktató vagy kutatóintézeti dolgozó. Akadnak közöttük minisztériumi, illetve közigazgatási vagy közszerzési és banktisztviselők, sőt nagyvállalati vezetők és magánvállalkozók is. Akad ugyan arra is példa – egykori

¹ A IX. Osztály Közgazdaságtudományi Bizottsága 2015. januárjában ezt – hosszú vita után – elvi élel mondta ki. A KTB üléseiről szóló tájékoztatók elérhetők a IX. Osztály honlapján, és azokat többnyire a Közgazdasági Szemle is közli.

elnökünk, Lónyay Menyhért óta –, hogy egyesek közpolitikai, illetve üzleti karrierjük után vagy mellett is jelentős tudományos tevékenységet végeznek, ez azonban inkább csak kivétel. Ezért is szükséges a köztisztviselési tagság körének rendszeres felülvizsgálata. Ugyanakkor nagyon is indokolt lenne az *Akadémia kutatóintézetének tudományos munkakörben foglalkoztatott főállású alkalmazottait erőteljesen ösztönözni* a köztisztviselésbe való jelentkezésre, és azt esetleg az alkalmazás feltételeként előírni.

Nilvánvaló tehát, hogy a köztisztviselési tagok jegyzékének nemcsak sürgős korrekciójára, hanem nyilvántartásuk módjának korszerűsítésére, valamint a köztisztviselésbe való felvétel szigorú feltételeinek meghatározására, pontosítására és az előírandó követelmények következtetés számonkérésére is szükség van. E feladatok végrehajtását nagyrészt a tudományos bizottságokra, illetve azok *doktori bizottságaira* és a tudományos osztályokra kellene bízni, mégpedig úgy, hogy ezek a vizsgálatok kellő figyelmet kapjanak, alaposak és érdemiak legyenek.

Megjegyzendő, hogy szabálysértések és félreértések is tapasztalhatók a „köztisztviselési tagság” fogalmának használatával kapcsolatban. Az *Alapszabály* (Asz.) 18. § (2) bekezdése egyértelműen leszögezi, hogy a köztisztviselési tagság „tudományos címként nem használható”. A gyakorlatban azonban igen sok nem akadémikus köztisztviselési tag mégis úgy tünteti fel azt szakmai életrajzában, mintha az lenne.

*Érvényesül-e az MTA-n
a képviselési demokrácia?*

A képviselési elv, illetve képviselési demokrácia természetes követelménye, hogy egy adott közösség által megválasztott személy köteles mindenkor az illető közösség véleményét és érdekeit képviselni. Következésképpen az

Akadémia megválasztott tisztségviselői éppúgy, mint a közgyűlési képviselők és a tudományos osztályok által megbízott, illetve delegált bizottsági tagok, valamint a tudományos bizottságokat és kutatóintézeteket osztályüléseken képviselő állandó meghívottak *kötelesek a képviselési demokrácia szabályait betartani*, vagyis az őket megválasztó közösség érdekeit védeni és többségi véleményét, állásfoglalását képviselni, annak megfelelően eljárni, illetve szavazni. Ezért, amikor csak lehetőségük van arra, az általuk képviselt közösséget előre tájékoztatniuk kell a napirendre kerülő kérdésekről, hogy megismerjék annak álláspontját, többségi véleményét, majd pedig utólag be is kell számolniuk arról, hogy miként képviselték választóikat, illetve megbízóikat. Személyes véleményüket persze nem kell elhallgatniuk, de nem keverhetik azt össze az általuk képviselt közösségével. Nem is dönthetnek ez utóbbi álláspontjával ellentétesen, hacsak az nem ütközik valamely hatályos szabályba. Amikor a nyilvánosság előtt saját *magánvéleményüket* fejezik ki szóban vagy írásban, minden esetben kötelesek egyértelművé tenni, hogy azt nem hivatalos, vagyis nem tisztségviselői, illetve képviselői minőségükben, hanem személyi minőségben teszik.

Noha a fenti elvek, illetve követelmények általános érvényűek minden demokratikus képviselési rendszer esetében, gyakorlati érvényesülésük csaknem mindenütt, még a legfejlettebbnek tartott demokráciákban is – finoman szólva – csak fogyatékos. Ezek érvényesítéséhez természetesen elengedhetetlen az is, hogy az illető közösség kellően jártas és aktív legyen a közügyekben, és megfelelő képviselőket válasszon meg, sőt folyamatosan be is számoltassa őket. Akadémiánk – mint a hazai szellemi élet fellegvára és a legmaga-

sabban kvalifikált értelmiségiek válogatott közössége – hazánkban belül *példamutató* kellene hogy legyen a képviseleti demokrácia következetes érvényesítésében. Ezt sajnos még aligha mondhatjuk el.

Még maga az *Alapszabály* is meglehetősen pontatlanul írja elő a képviseleti elvvel kapcsolatos szabályokat.² Némiképp az érdemi vitáknak, eszmecseréknek is gátat szab az, hogy a *Közggyűlés kompetenciájának, illetve jogkörének* esetenként következtelen a meghatározása az Alapszabály, sőt az akadémiái törvény vonatkozó paragrafusában is.³

A *képviseleti demokrácia* írott vagy íratlan *szabályai* Akadémiánkon belül sérelmet szenvednek, amikor például elnöki vagy elnökségi döntések születnek az egész köztestületet érintő kérdésekben előzetes közgyűlési vita

nélkül,⁴ vagy elnöki kinevezésekre kerül sor az érintett közösség határozott állásfoglalása ellenében,⁵ vagy amikor osztályelnökök döntenek az illető tudományos osztály egész kollektívájá vagy akárcsak annak egy része számára fontos ügyekben annak előzetes megkérdezése nélkül. Vezetői értekezleteken az osztályelnökök (tisztet a kivételeknek) nem ritkán inkább a kormányfő által kinevezett miniszterekhez hasonlóan vagy magánszemélyként viselkednek, nem pedig úgy, mint az őket megválasztó tudományos osztály képviselői, amelynek előzetesen megismert többségi álláspontja szerint kötelesek véleményyt nyilvánítani és szavazni. Ugyanez a tudományos bizottságok osztályüléseken részt vevő elnökeiről is elmondható.

Az is zavarokat okoz a köztestületi demokrácia érvényesülésében, hogy egyrészt, az akadémiái köztestület összetétele, és így többnyire a *közggyűléseken, valamint az osztályüléseken részt vevőké is, de jure akár lényegesen is eltérhet a tudomány tényleges művelői, illetve azok valódi képviselői testületének összetételétől*. Másrészt, és különösen még az, hogy az akadémiái *közggyűlés* és a tudományos osztályok tagsága is *két, merőben eltérő változatként* egyfelől (a) az *alanyi jogon*, illetve az akadémiakus tudományos fokozat elnyerése révén *szerezett jog* alapján érvényes állandó tagságot, másfelől (b) a *választás révén* kapott, vagyis *képviseleti jog* szerinti *ideiglenes tagságot* jelent. Az előbbi, miként minden tudományos fokozat, az élet végéig érvényes, míg az utóbbi csak egy-egy választási ciklus végéig.

A „nem akadémikus közgyűlési képviselők” a közgyűléseken és a tudományos osz-

² Így például az *Elnökre*, vagyis a legmagasabb rangú választott tisztségviselőre vonatkozóan az *Asz. I. § (3)* bekezdésében ez olvasható: „... az Akadémia véleményét – amennyiben szükséges és lehetséges, a megfelelő testületek véleménye alapján – az elnök jogosult képviselni.” Ez a megfogalmazás nem pontosítja sem azt, hogy ki és minek alapján minősítheti „szükségesnek” vagy szükségtelennnek „a megfelelő testületek véleményének” figyelembevételét, sem azt, hogy melyek adott esetben a „megfelelő testületek”.

Az *MTArv. 14. § (1)* bekezdése szerint: „Az Akadémia tevékenységét – a *Közggyűlés döntéseinek és határozatainak megfelelően* – az Alapszabályban meghatározott módon az elnök irányítja. Az elnök képviseli az Akadémiát.” Ez a képviseletre vonatkozó utóbbi megállapítás ugyan külön mondatban szerepel, értelemszerűen arra is vonatkozna az előző mondatban általunk dőlt betűkkel kiemelt mondatrész.

³ Míg az *MTArv. 9. § (2)* bekezdése szerint „a *Közggyűlés* a köztestület *legfőbb döntéshozó testülete*”, a törvény szóban forgó részének a), b), e) és f) pontjai – éppúgy, mint az *Asz. 27. § (1)* bekezdésének a), b), e), f) és o) pontjai – a *Közggyűlés* hatáskörét csupán elvek, szabályok, előterjesztések *elfogadására vagy jóváhagyására* korlátozza. Ezek érdemi megvitatásáról és esetleges elutasításáról szó sem esik.

⁴ Példa erre a kommunikációs szabályzat.

⁵ Példa erre egyes intézeti vezetők kinevezése az elmúlt években.

tályok ülésein, legjobb szándékukkal is ellenében, többnyire csak *magánszemélyekként*, nem valódi képviselőkként szerepelnek, ami annak is betudható, hogy *a valódi képviselet feltételei nemigen biztosítottak*. Nem tájékoztatják ugyanis választóikat sem a közgyűlési dokumentumokról, sem a Közgyűlésen vagy osztályüléseken napirendre kerülő ügyekről és a hozott határozatokról, még kevésbé kérnek tőlük javaslatokat. Többnyire már csak azért sem, mert ők maguk sincsenek időben tájékoztatva.

Miért oly ritkák a döntések előtti érdemi eszmecserék, viták?

A képviseleti elv gyakorlati érvényesülésének is, de általában *a döntéseket megelőző érdemi eszmecserék, viták* rendszeressé válásának is kétségtől túl, nem kis akadályát képezi *a Közgyűlésen és az osztályüléseken részt vevők igen nagy száma*.

A Közgyűléseken egy idő óta főként a nagy létszám miatt (amely többnyire helyszűkét is okoz) érdemi eszmecserékre és vitákra már nemigen kerül sor – eltérően a csak akadémikusokat felölelő közgyűlések múltbeli gyakorlatától. Minthogy a Közgyűlésnek az akadémikusválasztás kivételével a nem akadémikus közgyűlési képviselők is a tagjai, ezért megoldásként vagy (a) annak *többféle változatát* kellene (a napirendre kerülő témakörök szerint) megkülönböztetni és *alkalmazni*, vagy pedig (b) a Közgyűlésnek (ha nem is minden esetben, de legalább a választási ciklusok végén, illetve kezdetén) *több szekcióban* (például a három nagy tudományterület szerint szervezett szekciókban) való megtartása lenne indokolt.

A résztvevők nagy száma és heterogén jellege *az osztályüléseken is* súlyos korlátja az érdemi eszmecserének és a jó döntéseknek

még inkább. Nem beszélve arról, hogy résztvevői között számosan időpazarlásként élik meg az érdemi eszmecserét is! A megoldás javasolható módja adva van, amennyiben az Alapszabály szerint *lehetőség van az osztályülések különféle változatainak* a szóban forgó problémát enyhítő *alkalmazására*. Következésképpen a napirendre kerülő ügyek jellegétől és az érintettek, illetve kompetensek körétől függően kellene megválasztani egy-egy osztályülés formáját, amely az *Alapszabály 38.§-ának (7) és (8) bekezdése* szerint jelenleg is már kellő rugalmassággal határozható meg. A tudományos osztályok elnökei nemigen élnek a szóban forgó lehetőséggel, mivel azt sajnos osztályuk tagsága se nagyon igényli.

Kellően szabályozott-e a tudományos bizottságoknak az illetékes tudományos osztályhoz fűződő viszonya?

Az MTAtv. 3.§ (1) n) pontja szerint *a tudományos osztályok (nem pedig a tudományos bizottságok!)* „*a tudományos szakmai autonómia alapegységei*”, és – amint már említettük – az *Asz. 39.§ (4) e* pontja kimondja, hogy a tudományos osztályok kizárólagos hatáskörébe tartozik „tudományos bizottság” (munkabizottság) létesítése és megszüntetése is. Következésképpen *a tudományos bizottságok nem önálló entitások*, hanem az egyes tudományos osztályok *csak korlátozott autonómiával* bíró részei és alárendeltjei. Ezt fejezi ki az *Asz. 3.§ módosított (2) bekezdése* is, amely megállapítja, hogy a tudományos bizottságok „*a tudományt érintő országos jelentőségű kérdésekben és a társadalmi élet átfogó problémáiban [...] az érintett tudományos osztály felhatalmazása alapján*” *foglалhatnak csak nyilvánosan állást*, illetve nyilváníthatnak véleményt.

Sajnálatos módon sem az *Asz. 39.§ (4) g) pontja*, sőt az *Ügyrend 27.§ (13) bekezdése*

sem részletezi *a tudományos osztályok feladatait és hatáskörét saját tudományos bizottságaik irányában*, sem pedig *megfordítva*. Ezért – véleményünk szerint – szükség lenne legalábbis *irányelvekként előírni bizonyos általános kötelezettségeket* (még ha azoknak egyes osztályok, illetve bizottságok részben már eleget tesznek). Konkrétan:

- minden tudományos osztály és annak minden bizottsága között a kölcsönös és rendszeres információáramlás kötelezettségét;
- a tudományos osztályok ülésein – kivéve az akadémikusok zárt üléseit – minden egyes tudományos bizottság *valódi és hatékony képviselőjének biztosítását*;
- a tudományos bizottságok vezetői, illetve képviselői számára *lehetőség teremtését* arra, hogy az osztály érdeklődésére számító *rendezvényeikről*, bizottsági üléseik határozatairól, javaslatairól, valamint *tagjaiknak új publikációiról, eredményeiről rendszeresen beszámolhassanak*;
- *a tudományos bizottságok kötelezettségét*, hogy a hároméves választási ciklus mindegyik évében *munkaprogramot készítsenek* (beleértve rendezvényeik tervét), és azt továbbítsák a Titkárságon át az osztály tagjai számára;
- *a tudományos osztályok kötelezettségét*, hogy a hároméves választási ciklus folyamán *egy-egy osztályülésen külön-külön hallgassák meg minden egyes tudományos bizottságuk szóbeli beszámolóját* (munkájukról, az abban jeleskedőkről, eredményeikről és problémáikról), a tudományos bizottságok tagságán belül (és lehetőleg vezetői között) az illető osztály akadémikusai kellő részvételének biztosítását, adott esetben akár tiszteletbeli elnöki pozícióval formalizálva a viszonyt.

Indokolt-e a bizottságok taglétszámát korlátozni?

A tudományos bizottságok eredeti szerepe és legfőbb funkciója az volt, hogy – a köztestületi Akadémia elvének megfelelően – lehetőleg minél szélesebb körből bevonják az adott diszciplína, illetve aldiszciplína vagy interdiszciplináris tudományterület hazai képviselőit az illetékes tudományos osztály és azon keresztül az Akadémia tevékenységébe, „a magyar tudomány feladatainak megoldásába”. Ez a hagyományos funkció időközben kibővült, és a bizottságok többféle típusa jelent meg. Vannak elnevezésükben tudományos bizottságok, és ezek között vannak osztályokon belül *doktori ügyekben illetékes és nem illetékes* „tudományos bizottságok”, vagy csak *simán* „bizottságok”, *osztályokon belüli* „állandó bizottságok”, *osztályközi* állandó vagy tudományos bizottságok, esetenként pedig *doktori bizottságok*. 2009 őszén – erőteljes elnöki nyomásra – indokoltan (mint például a doktori eljárás esetében) és indokolatlanul (mint például egyes multidiszciplináris osztályok esetében) több osztályban összevonták a tudományos bizottságokat. Mindezt anélkül, hogy az átrendezést megelőzte volna a bizottságok jellegének és szerepének alaposabb felülvizsgálata. Az pedig *semmiképpen sem helyeselhető*, hogy és ahogy *a bizottságok létszámát* – egységesen, illetve egy tömegben és meglehetősen esetleges, alkalmi módon – *korlátozták*, ami több esetben ellentétben áll a köztestületi Akadémia elvével.

A létszám meghatározásának és a csak egyetlen bizottságban érvényes szavazati jognak főként a doktori ügyek esetében, illetve egyes tudományos bizottságoktól megkülönböztetett doktori bizottságokban van létjogosultsága. Ezen kívül még akkor, amikor a bi-

zottság kompetenciájába tartozó ügyben testületi állásfoglalásra és szavazásra van szükség.

A tudományos bizottságok összlétszámának és a nem akadémikusok csupán egyetlen bizottságba való felvételének és közreműködésének a korlátozása furcsa módon tehát éppen azokat a közösségeket teszi *egy szűk kör* „klubjává”, amelyek a vonatkozó hazai tudományos diszciplína művelőinek minél szélesebb körét hivatottak az Akadémia tevékenységébe bevonni.

Következésképpen nem a tudományos bizottságok taglétszámát, hanem *csupán* (az Asz 39§. (4) bekezdése e) pontjának megfelelően) *a szavazati jogú tagok létszámát*, illetve arányát *indokolt meghatározni, korlátozni*, de azt is csak *bizonyos esetekre vonatkoztatva*, a doktori eljáráson kívüli más ügyeknek (pl. a vezetőségválasztás) a megjelölése mellett.

Amennyiben viszont egyes bizottságok tagsága a korlátozás nélkül túl nagyra növekedne, úgy maximális létszámuk meghatározása helyett *az albizottságok, illetve munkabizottságok szervezésének lehetőségét kellene felhasználni a bizottsági struktúra kellő nyitottságának fenntartása érdekében* az adott szakterület minél több művelőjének, lehetőleg valamennyi köztestületi tagjának bevonására. Bár ez jó néhány tudományos bizottság esetében már többé-kevésbé meg is valósult, sajnos még nem vált általános gyakorlattá, és félő, hogy az albizottságok, illetve munkabizottságok még inkább elszakadhatnak az illetékes tudományos osztálytól.

Annak szabályozására, hogy egy köztestületi tag *hány tudományos bizottságnak lehet a tagja, kétségkívül* szükség volt. Ha nem is egyes bizottságok tagságának túl nagyra növekedését megakadályozandó, de főként azért, nehogy ugyanazok a személyek egyszerre több bizottságban is döntő befolyást szerezhessenek.

A vonatkozó korlátozás tehát valóban indokolt volt, de az nem minden esetre vonatkozóan helyeselhető. A nem akadémikus köztestületi tagoknak csupán egyetlen tudományos bizottságra korlátozott tagsága, illetve szavazati joga, és az akadémikusoknak is csak egy tudományos bizottságban élvezhető szavazati joga ugyanis meglehetősen gátolja az interdiszciplináris és osztályközi együttműködést, és igen súlyos helyzetbe hozza az eleve multi-, illetve interdiszciplináris és osztályközi tudományos bizottságokat, mivel legtöbbször inkább saját eredeti diszciplínájuk bizottságát választják. Ezért *az illetékes tudományos osztály(ok) által multi-, illetve interdiszciplinárisnak minősített, valamint az osztályközi tudományos bizottságok esetében engedélyezni kellene* a nem akadémikus köztestületi tagok számára legalább egy ilyenben *a második tagságot*, akadémikusoknak pedig *a szavazati joggal való részvételt*.

Mennyiben sérül a tudományos osztályok jogköre?

A jogok, kötelezettségek és kompetenciák meghatározása nemcsak a tudományos osztályok és azok bizottságai vonatkozásában hagy sok kívánnivalót, hanem meglehetősen *pontatlanul szabályozott, sőt egyre inkább korlátozott is a tudományos osztályok hatásköre és felelőssége az akadémiai kutatóintézetek és a támogatott egyetemi kutatócsoportok irányában*.

A vonatkozó szabályok között ellentmondás, illetve következetlenség mutatkozik:

Az MTAtv. 10.§ (5) bekezdése ugyan előírja azt, hogy „a tudományos osztály értékeli a tudományterületéhez tartozó akadémiai kutatóhelyek szakmai beszámolóit”, az Asz 39.§. (1) b) bekezdése szerint viszont az osztály csak „közreműködik az akadémiai kutatóintézetek munkájának értékelésében.”

Sőt a 39.§ (1) g) pont arról szól, hogy az osztály csupán „az Akadémia elnökének vagy az Akadémiai Kutatóhelyek Tanácsának felkérésére” foglal állást és nyilvánít véleményt az akadémiai kutatóintézetek és támogatott kutatócsoportok tevékenységéről. Az illetékes tudományos osztályok, illetve bizottságaik – ha érdemben valóban meg is tárgyalják – az *Asz. 39.§ (4) g)* bekezdése szerint „a hozzájuk tartozó akadémiai kutatóintézetek és támogatott kutatócsoportok” munkájáról szóló beszámolókat, e szabály szerint csupán „véleményüket nyilváníthatják ki”. A kutatóintézetek és támogatott kutatócsoportok felettes intézménye az Akadémiai Kutatóhelyek Tanácsa (AKT), amelyben ott vannak az osztályok delegáltjai, ez azonban még nem biztosítja az osztályok felelős „gazda szerepét” az akadémiai intézetek és támogatott kutatócsoportok vonatkozásában, azok kutatási terve és eredményei, illetve az igazgatói pályázatok érdemi értékelését sem.

A tudományos osztályok ugyancsak nem vizsgálják meg érdemben a kutatóintézetek igazgatói posztjára beadott pályázatokat, sőt, arra nem is kötelezettek, hiszen az *Asz. 39.§ (1) b)* pontja, amely szerint a tudományos osztály csupán „közreműködik... az intézetek igazgatóinak kiválasztásában”, többféleképpen is értelmezhető. Sőt, a 2014. április 1-től hatályos módosítás szerint a tudományos osztály „a kutatóközpontok és önálló kutatóintézetek igazgatóinak” már csak a „kiválasztásához szükséges véleményezési eljárásban” működik közre.

A tudományos osztályoknak nincs vétójoguk az általuk felügyelt kutatóintézetek igazgatóinak kinevezésében. Még kevésbé rendezett az osztályoknak az Akadémia által „támogatott egyetemi kutatócsoportokkal” való kapcsolata. Még ha részt vesznek is a

kompetenciájukhoz tartozó pályázatok értékelésében és felelős szelektálásában, a kutatócsoportok tényleges teljesítményének, eredményeinek menetközben történő, illetve időközönkénti értékelését nem is várják el tőlük.

Mindezek fényében indokolt lenne nemcsak pontosítani a szabályokat és összhangot teremteni közöttük, de egyszersmind helyreállítani és tiszteltetben tartani a tudományos osztályok jogkörét és kompetenciáját az akadémiai kutatóintézetek és támogatott egyetemi kutatócsoportok vonatkozásában is – tekintettel arra, hogy a tudományos osztályok, amelyek az *MTA tv. 3.§ (1) n)* pontja szerint „a tudományos szakmai autonómia alapegységei”, tudományos bizottságaik hálózatával átfogják a hazai kutatógárdát, a tudományok egyetemi és kutatóintézeti művelőit.

Nem kevésbé pontatlanul szabályozott az *Akadémia Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottságának* és már inkább csak névleges a *tudományos osztályok jogköre az Akadémia folyóiratai és az Akadémiai Kiadó irányában* (különösen amióta az MTA legutóbbi elnöke külön szerződést kötött az Akadémia nevét és emblémáját viselő kiadóval). A megoldás persze csak igen alapos felülvizsgálat alapján képzelhető el, amely kiterjedne az Akadémiai Kiadó privatizációjának feltételeire, a holland céggel való eredeti szerződésre és az említett külön szerződésre is. Alighanem felvetődne egy új, az MTA érdekeit és hivatását jobban szolgáló szerződés megkötésének szükségessége is, amely jobban figyelembe venné azt a „piaci” értéket is, amely az Akadémia nevének és emblémájának használata jelent a kiadónak.

*A tagválasztási kvóták,
az arányosság és a minőség*

A levelező tagok megválasztása során az egyik, közismerten legtöbb gondot és konfliktust

okozó probléma az, hogy miközben a tagságra ajánlottak *egyéni, diszciplinától független érdemeit*, tudományos teljesítményét, habitusát, hazai és nemzetközi elismertségét, valamint akadémiai aktivitását kell értékelni, ugyanakkor lehetőleg *a diszciplinák közötti*, az azokat „képviselő” akadémikusok számában kifejeződő *arányossági elvet is indokolt érvényesíteni*.

Nyilvánvaló, hogy az *egyéni tudományos érdem* kell, hogy meghatározó legyen. Még az egyes tudományterületek, diszciplinák, illetve osztályok közötti arányok javítása és új, felfejlődő tudományos szakterületek akadémikus képviselőjének biztosítása sem lehet olyan cél, amelynek alá kellene rendelni az Akadémia alapvető és eredetileg megszabott célját, hogy ti. a tudomány legjelesebb hazai művelőinek legyen a „tudós társasága”, vagyis hogy a kiválóság legyen a tagválasztás elsődleges és döntő kritériuma!

Minthogy azonban a különböző területeken elért tudományos eredmények „kiválósági foka” nemigen mérhető össze, ezért a szakterületek akadémikus képviselőjének arányossága is fontos kritérium. Ez azonban – néhány más akadémia gyakorlatától eltérően – nálunk nem mindig mérlegelési szempont, az eseti döntések hatására pedig a humán- és társadalomtudományok képviselői aránya az Akadémián belül hosszabb ideje és tendenciaszerűen csökken.

Az *Asz. 41§ (5)* bekezdése szerint: „Az Akadémia rendes és levelező tagjainak választásakor a betölthető helyeket – a tudományágak fejlődését nyomon követve, arányos képviselőtük elvét érvényesítve – az Elnökség osztja el a tudományos osztályok között”. Az életkori sajátosságok mellőzése, a hatvanéves jelölési korhatár merev értelmezése kimonodottan károsnak bizonyult a lassan beéző

társadalom- és bölcsész kutatók számára, és e területek képviselőjének összezsugorodására vezetett. Emellett előfordult, hogy az elhalálozott tagok „visszapótlásáról” sem gondoskodott az Elnökség, mert ragaszkodott a kvóták osztályok közti „arányos” elosztásához. (Így például a IX. Osztály elhunyt öt tagja helyett legutóbb csak két vagy három tagot választhatott.)

Korábban a vonatkozó *kvóták elosztását* az Elnökség az előtt végezte el, hogy a tudományos osztályokon a levelező tagságra ajánlott doktorokról a szavazás megtörtént, és az előterjeszthető jelöltek listája összeállt volna. A későbbi rendelkezés szerint, amelyet a határidők rövidségével indokoltak, a betölthető helyek elosztására csak az osztályszavazások lebonyolítását és a jelöltlisták előterjesztését követően kerül sor, vagyis amikor az Elnökség tagjai már ismerik a jelöltek névsorát. Ez legalábbis lehetőséget ad arra, hogy az Elnökség – esetleg néhány tagjának egyes jelöltek iránti rokonszenve vagy ellenszenve következtében – a betölthető helyeket olykor ne a törvény által előírt elv alapján ossza el az egyes osztályok között, hanem szubjektív és más tudományon kívüli szempontokat is követve. Ennek kiküszöbölése különös figyelmet kíván.

A betölthető helyeknek, vagyis *a kvótáknak a tudományos osztályok közötti egyenlő elosztása* sem jelentene ideális megoldást, hiszen a kialakult osztályok közötti arányokat konzerválva egyenlőtlenek közötti egyenlőséget sugallna.⁶ A három tudományterülethez tartozó osztályok száma ugyanis nem azonos. A tizenegy tudományos osztály közül a hu-

⁶ A bölcsészet és a társadalomtudományok margóra szorulása egyfajta nemzetközi folyamat, bár számos tudománypolitikai szervezet – így az *Academia Europaea* és a *Science Europe* is – főlemelte már szavát e torzulás ellen. Egvélőre nem sok sikerrel.

mán és társadalomtudományi területhez tartozó osztályok száma csupán három, míg a másik két tudományterület mindegyikéhez négy tartozik. Ennek a problémának a megoldására (sőt túlzott ellensúlyozására) javasolta elnöksége idején *Glatz Ferenc* akadémikus a II. és a IX. Osztály kettéosztását, ami elfogadhatatlannak bizonyult. Ennél sokkalta egyszerűbb megoldást javasolt néhány évvel ezelőtt *Török Ádám* akadémikus, aki a kvótáknak nem a tudományos osztályok közötti, hanem a *három nagy tudományterület közötti egyenlő elosztását* kezdeményezte. Megjegyzendő, hogy még az ilyen egyenlő arányú elosztás sem igazán optimális, és nem is mindig indokolt. Más arányok bevezetéséhez viszont előbb tisztázni kellene azok meghatározásának kritériumait, ami nem egyszerű feladat.

Az akadémikusi létszámkeret tudományterületek szerinti elosztása egyáltalán nem precedens nélküli eljárás. A Bajor Tudományos Akadémiának például két osztálya (Klasse) van, természettudományi-matematikai (Mathematisch-naturwissenschaftliche), valamint humán- és társadalomtudományi (Philosophisch-historische). A két osztálynak külön-külön meghatározott kerete van a hetven év alatti tagokra vonatkozóan. A választásra az ún. Plenum jogosult, melynek tagjai csak rendes tagok lehetnek. Nem kell feltétlenül minden évben kitölteni a kereteket, a szabad helyek későbbi évekre átvihetők.⁷

Ezt és már az ajánlások terén is fennálló esélyegyenlőtlenség problémáját⁸ figyelembe

véve megfontolandónak tartjuk a *levelező tagságra történő ajánlások rendszerén belül a pályázat lehetőségének bevezetését*. Elsősorban abból a célból, hogy az ajánlásra esélye legyen azoknak is, akik csupán azért nem eléggé ismertek a tudományos osztály akadémikus tagjai előtt, mert olyan (különösen új vagy interdiszciplináris) szakterületek művelői, amelyeknek nincs még megfelelő akadémikusi képviselője. A levelező tagságra érdemsítő adatokkal ellátott pályázatot, amely csupán az ajánlásra vonatkozna, a tudományos osztály által kijelölt három akadémikus értékelné, akiknek egybehangzó támogató javaslata lenne a feltétele annak, hogy az osztály azt egy annak alapján megfogalmazott ajánlásként elfogadja.

Ezzel együtt javasoljuk a *levelező tagságra történő ajánlások meglévő rendszerét* is módosítani úgy, hogy *valamennyi*, az akadémikus tagok által kezdeményezett *ajánlást* is előzetesen a tudományos osztály által kijelölt három akadémikus értékelné és csak egybehangzó javaslatuk esetében válhatna egy ajánlás az osztály által elfogadottá. Ez – véleményünk szerint – ellensúlyozhatná az akadémikusi ajánlásoknál olykor óhatatlanul szerepet játszó szubjektív szempontokat, a munkatársi, beosztotti, illetve tanítványi körből történő kiválasztást. E javaslat bevezetése az Alapszabályt, illetve az Ügyrendet illetően természetesen még részletes kidolgozást igényelne.

Milyen visszás következményei vannak az akadémikusi létszám merev értelmezésének és a diszkriminatív korhatárnak?

Bizonyos értelemben szerep- és kompeten-
ciátévesztések kapcsolódnak az akadémikusok
maximális számának meghatározásához és a
vonatkozó korhatárhoz, illetve annak félre-
vető értelmezéséhez.

⁷ A különböző országok akadémiainak összehasonlító elemzését adta Hamza Gábor (2007) írása.

⁸ Aligha tagadható, hogy lényegesen nagyobb esélye van három akadémikus ajánlására annak, aki azok vagy legalább némelyikük szakterületén (pláne munkahe-
lyén) tevékenykedik, és így közelebből is ismert.

Aligha vitatható, hogy létszámhatárra, a *numerus clausus* meghatározására az akadémikus tagok esetében valóban *szükség volt*, amiatt, hogy az azt megelőző évtizedekben az akadémikusok testületének, az ún. „tudós társaságnak” számbeli felduzzadása már e tudományos rang leértékelődésének növekvő veszélyét idézte elő. *A vonatkozó határvonalak* megvonása azonban meglehetősen önkényesen, a hazai tudomány fejlődésének objektív körülményeitől, művelői tényleges számától és eredményeitől elvonatkoztató módon történt. Annak következtében pedig, hogy együtt jár *a hetvenéves korhatár nem kevésbé önkényes*, a várható élettartam növekedését is figyelmen kívül hagyó, és nem annyira korkezdvezményt, mint inkább (bár nem a törvényből, hanem csak a kialakult gyakorlatból adódóan) *kordiszkriminációt jelentő* megvonásával, erősen viasz helyzeteket, esetenként ésszerűtlen látszatzmegoldásokat teremtett.

Megjegyezzük, hogy a legutóbbi három tagválasztáskor (kevés kivétellel) a még inkább önkényesen bevezetett hatvanéves korhatár érvényesítésére is sor került, amiről bizonytalan jogalapú szóbeli információk alapján szerezhettek tudomást az ajánlók, az ajánlottak és a választásban részt vevők. A korhatár nyilvánvalóan előnyös a „gyors érlelésű” diszciplínák (például némely természet-tudományi és orvosi diszciplína), hátrányos viszont a „hosszú érlelést igénylő” diszciplínák (különösen a bölcsészet- és a társadalomtudomány) művelői számára. Ez utóbbiak esetében amúgy is nagyobb szerepe van az időnek annak elbírálásában, hogy mennyire értékálló egy megállapítás, mint annak, hogy

megjelenésekor éppen hányan tartották azt idézésre alkalmasnak.⁹ Továbbá, a korhatárok megállapításánál figyelmen kívül maradtak az eltérő nagyságú korcsoportokban megmutatókozó demográfiai hullámzások is.

Az akadémiai törvény ugyan csak azt mondja ki (*MTAtv. 6.§ (3) bek.*), hogy „a 70 évesnél fiatalabb hazai akadémikusok száma nem haladhatja meg a 200 főt, a hazai akadémikusok teljes száma pedig a 365 főt”, ez a gyakorlatban nemcsak a létszámhatár túllépésének tilalmaként értelmeződött, hanem mindinkább úgy, mint a minden egyes választási ciklusban *ki is használandó keretszám* – függetlenül attól, hogy ténylegesen hányan vannak az akadémiai tagságra valóban érdemes jelöltek.

Az akadémikusi tagságra jelölésnek bármi-féle korhatárhoz kötése az Alkotmány szempontjából is aggályos, amennyiben diszkriminatív módon *egy voltaképpen tudományos fokozat* (mégpedig a legmagasabb), *illetve az elismerés megszerzésének lehetőségétől fosztja meg* a tudományos pályán dolgozó és az előírt minőségi feltételeknek megfelelő *magyar állampolgárokat*. Ez esetben ugyanis nem a munkaviszonnyal és a nyugdíjjogosultsággal, sem pedig vezető állások betöltésével kapcsolatos korhatárról van szó, hanem a tudományos minősítés révén elérhető magasabb szint elérésének megakadályozásáról, ami ellentétben áll a tudományos életpálya modelljének sokat hangoztatott koncepciójával.

Egyébként a korhatár gyakorlati érvényesítése demográfiai szempontból hosszabb távon kedvezőtlen hatású, hiszen – a várható élettartam általános növekedése miatt is –

⁹ Csak az érdekesség kedvéért említjük meg a nemrégiben, százket évesen elhunyt Ronald Coase példáját, aki csak fél évszázaddal az után, hogy a vállalatelmélettel kapcsolatos úttörő cikke megjelent, 1987-ben

kapta meg a Nobel-díjat. Másik példánk a mikroökonomia elismert szakértője, Leonid Hurwicz, aki kilencvenévesen, vagyis mintegy 50%-os „tülkorrassága” idején kapott közgazdasági Nobel-díjat 2007-ben.

egy-két évtizedre drasztikusan csökkenti majd a levelező tagság betölthető helyeinek számát. Ma már rövid távon viszont, vagyis az elkövetkező években – az akadémiai doktorok már meglehetősen magas átlagos életkora folytán – erősen leszűkíti a jelölhetőket körét. Mindez ciklusonként erőteljesen eltérő esélyeket biztosít – azonos teljesítmény mellett is – a bekerülésre. Külön gondot jelent, hogy minőségi megfontolásból még sosem hagytak kihasználatlanul helyet egyetlen tudományos osztályban sem, mert nem volt lehetőség annak továbbvitelére.

A korhatár és a kvóta együttes alkalmazása a levelező tagok választása során igen nagy eltéréseket idéz elő az esélyekben választási ciklusonként. *A kor szerinti diszkrimináció visszaszámoltaként* egyfelől előfordulhat, hogy bár az esedékes tagválasztás idején történetesen nincs is annyi, levelező tagságra a tudományos teljesítmények gondos vizsgálata alapján valóban érdemes akadémiai doktor, mint ahány megválasztható lenne, mégis sor kerül a maximált létszámkeret kitöltésére. Másfelől viszont, és még gyakrabban, megeshet, hogy jóval több a tagságra érdemesnek ítélt jelöltek száma, mint az adott választási évi keretszám. Míg az előbbi eset az *akadémikus közösség „minőségének” romlásához* vezet, az utóbbi a tudományos osztályok által megszavazott, ám a hetvenéves korhatárhoz közel álló és az akkori kvótába be nem férő *jelöltek végleges elvesztését* jelenti az akadémikusok közössége számára, minthogy három évvel később már nem is lehetnek esélyesek (ha egyáltalán lesz ajánlójuk). Voltaképpen vagy főként ezek számára és kompenzálására, mintegy „vigaszdíjként” került alkalmazásra az ún. Eötvös József-koszorú. Az *Eötvös József-koszorú* adományozása azonban az ő esetükben látszattmegoldás csupán,

sőt (a temetéssel asszociálható elnevezés miatt) inkább a pályafutás végét, mint sem annak a levelező tagsághoz közeli, netán azzal egyenértékű magaslatát jelzi.

A *megoldásra* több, egymást kiegészítő vagy követő módozat kínálkozik a vonatkozó törvény módosítása nélkül is:

- (a) *Pontosítani* kellene és megfelelően, vagyis nem az idősebb jelölteket sújtó kordiszkriminációként értelmezni az akadémiai törvény maximális létszámmal kapcsolatos korhatárra vonatkozó kitételét.
- (b) A levelező tagságra ajánlások esetében az alkalmasság, illetve érdemesség megítélését a *korhatártól függetlenül*, csak az illető tudományos teljesítménye, hazai, illetve nemzetközi elismertsége és akadémiai tevékenysége alapján kellene elvégezni.
- (c) Az „*Eötvös József-koszorú*” helyett, illetve attól függetlenül *kompenzálni kellene azokat* a jelölteket, akik ugyan többször is elnyerték az illetékes tudományos osztály többségi támogatását, de az osztály számára biztosított *kvótába nem fértek bele*, és akiket az osztály már nem jelöl újra, noha akadémikus tagságra érdemesek.

Ez a mód lehetne (az Akadémia érdekében is) például „*az MTA tiszteletbeli levelező tagja*” (vagy valamely más) címnek a megadása, amelynek birtokosai az „Akadémia tiszteletbeli tagjaihoz” hasonlóan nem élveznék ugyan a levelező és rendes tagoknak járó akadémiai tiszteletdíjat és az akadémikusválasztáskor, illetve az akadémikusok zárt ülésén is érvényes szavazati jogot, de a közgyűléseknek és osztályüléseknek állandó tagjai lennének – a választott közgyűlési képviselőkével azonos jogokkal. Megválasztásukat illetően az eljárás az ajánlástól kezdve a közgyűlési szavazásig a levelező tagságra jelöltekével lenne azonos, és bizonyos létszámkorlát meghatározására ese-

tükben is szükség lenne (E javaslat részletei és a vonatkozó szabályok még megvitatásuk előtt kidolgozásra várnak.)

Kinek mit szabad, és mit nem – az MTA kommunikációs szabályzata szerint?

A szóban forgó szabályozás sokkal nagyobb horderejű, az egész akadémiai testületet érintő kérdés, semhogy elnöki határozattal rendezni lehetne (még ha azt az elnökség jóváhagyja is).

Az MTA Elnökének 22/2014. (IV.15) számú határozata a Magyar Tudományos Akadémia Kommunikációs szabályzatáról” számos pontatlanságot és kifogásolnivalót tartalmaz.

(a) Ennek az elnöki határozatnak a „személyi hatálya” annak ellenére is csupán az Akadémia tagjaira és alkalmazottaira („foglalkoztatásra irányuló jogviszonyban állókra”) szorítkozik, hogy a köztestület, illetve a Közgyűlés nem akadémikus tagokat is felölel, és az akadémiai doktoroknak is vannak köztestületi feladatai és tiszteletdíjra vonatkozó jogai.

(b) A határozat „tárgyi hatálya” viszont a „köztestülettel (és a Titkársággal) összefüggő ... hír értékű információk nyilvánosságához közvetítésének” rendjére, valamint „az akadémiai és titkársági” kommunikáció belső rendjére terjed ki. Az előbbi mint „külső kommunikáció” rendjében a határozat szerint „hír értékű információ minden... a közfeladat-ellátással összefüggő és az Akadémia küldetését hangsúlyozó adat, esemény, történet, tény, körülmény.” A „külső” és „belső” kommunikáció rendjének megkülönböztetése nemcsak értelmezési problémákat vet fel, amennyiben a belső kommunikációban szereplő dokumentumok a „külső” nyilvánosság elé kerülhetnek (miért is ne?), és

például a *Magyar Tudomány* című folyóirat, sőt az *Akadémiai Értesítő* vagy épp az MTA hivatalos honlapja (*mta.hu*) is nyilvánosságnak örvend, hanem jogi vonatkozásúakat is. Sőt, ez a megkülönböztetés még akár a pártállami idők rossz emlékkü információs rendszerét is felidézi, amelyben a kedvezőtlen adatokat, véleményeket, bírálatokat nem volt szabad nyilvánosságra hozni, és amelyben a „belső” kommunikációban szereplő vélemények még a közvetlenül érintettek számára sem voltak megismerhetők.

- (c) Az elnöki határozat szerint a „külső” kommunikációban „nem jelenhet meg olyan információ, amely az Akadémia [...] jó hírnevét vagy az akadémiai érdekeket sérti vagy veszélyezteti”, és az Akadémia tagjai [...] nem adhatnak tájékoztatást olyan tényekről, információkról, amelyek [...] az állam, az Akadémia vagy annak [...] bármely munkatársa számára ...hátrányos”. Ez két lényeges kérdést is felvet:
- *Ki jogosult elbírálni* azt, hogy mi sérti vagy veszélyezteti az Akadémia jó hírnevét és érdekeit? (Vajon egy önkényes vezetői döntés bírálata vagy maga az ilyen döntés?)
 - Hol húzhatók meg a személyiségi és az intézményi jogok közötti határok, vagyis *mennyiben korlátozhatók* az Akadémia tagjainak *személyiségi jogai* a véleménynyilvánításban?

Véleményünk szerint az Akadémia tagjainak természetes joguk, hogy – ha szükséges – akár a nyilvánossághoz, a médiához is fordulhassanak épp az Akadémia védelmében, ha az Akadémia vezetése önkényesen jár el, illetve a vonatkozó ügyben kompetens tudományos testület (tudományos osztály, intézeti kutatógárda) állásfoglalásával merőben ellentétes

döntést hoz. Ugyanakkor elvárható, hogy – ha módjuk van rá – előbb az akadémiai közösség nyilvánossága előtt tiltakozzanak az önkényes döntések ellen.

- (d) A *kommunikáció „belső” rendszerében* a „vertikális” információáramlás elvileg *kétirányú, de korántsem egyenértékű*. Egyik irányban, nevezetesen felfelé, a hierarchia csúcsai irányában a vezetők döntéshozatalt hivatott szolgálni, míg lefelé, a vezetőket megválasztó közösségek, illetve azok tagjai irányában a vezetők által hozott döntésekről, határozatokról és előírt feladatokról való pusztá tájékoztatást. Feltűnően hiányzik a tagság és annak testületei, a tudományos osztályok és bizottságaik előzetes, vagyis a vezetői döntéseket, határozatokat megelőző tájékoztatására szolgáló és azok megvitatására lehetőséget adó információáramlás.
- (e) Nem esik szó arról sem, hogy ha a vezetés valamely szintjén olyan döntés, állásfoglalás, vélemény vagy javaslat születik, amely közvetlenül érinti valamely tudományos osztály, annak valamelyik tudományos bizottsága vagy tagja kompetenciáját, illetve érdekét, akkor *az érintettnek természetes joga arról időben értesülni*, arra reagálni és – ha kell – magasabb fórumhoz vagy végső soron akár a nyilvánossághoz is fordulni.
- (f) Nincs meghatározva az sem, hogy *konkrétan mire terjed ki az Elnök kommunikációs jogköre*, illetve milyen esetekben nem nyilatkozhat az Akadémia nevében a Közgyűlés vonatkozó állásfoglalása nélkül, és mikor kell világosan megkülönböztetnie személyes véleményét, személyi minőségben tett állásfoglalását az elnöki tiszttségében, vagyis választott vezetői minőségében tettektől.

Mi az oka a mennyiségi szemlélet és a bürokratikus elemek eluralkodásának a minősítési eljárásban?

A szellemi tőkével és különösen a korlátozott pénzforrásokkal való ésszerű gazdálkodás természetes igénye, valamint a tudománnyal és felső szintű oktatással foglalkozók előmenetelét meghatározó minősítése mindinkább megköveteli a tudományos teljesítmények *számszerű mérését és összehasonlítását*, vagyis nélkülözhetetlenné teszi a scientometriát (tudományometriát). A *pályázati rendszer* elterjedése még inkább növeli ennek szerepét és jelentőségét, hiszen a szponzorok (legyenek azok akár állami, illetve más közintézmények vagy vállalatok, alapítványok, magánszemélyek) nagyon is tudni kívánják, egyrészt azt, hogy kikre, mennyire sikeres, már korábban jelentős eredményeket elért kutatókra bízhatják a tudományos célra fordított pénzüsszeget, másrészt, hogy annak felhasználása nyomán milyen új eredmények várhatók.

Mindez óhatatlanul előtérbe állítja – a minőségi kritériumok és a csak később mutatkozó eredmények rovására – a korábbi és a mielőbb várható teljesítmények „mérését”, számokban kifejezését. Minthogy pedig a tudomány területén is felerősödött a *nemzetközi verseny*, és fontossá vált a *versenyképesség* javítása, ez is a minél gyorsabban megmutatózó és publikálható eredmények jelentőségét növeli. Nem csoda tehát, hogy *a mennyiségi szemlélet és a rövid időtáv előnyben részesítése* kedvezőtlen tendenciákat erősít fel a minősítési eljárásban:

A tudományos kutatók minősítésében, a teljesítmények értékelésében immár túlzott hangsúlyt kap a tudományos közlemények *konkrét számokban* kifejezhető és így látszólag objektíve is „összemérhető” nagysága – füg-

getlenül a különböző tudományterületek, diszciplínák és témakörök sajátosságaitól, és jobbra eltekintve a publikációk műfajától, tartalmától és minőségétől is, vagyis minőségük értékelésének rovására.

A *publish or perish* szemlélet és a tudományos verseny nyomásának hatására a tudományos közlemények „rangsorában” első helyre kerülnek a *folyóiratcikkek* és más, időszaki, illetve *elektronikus kiadványokban gyorsan publikálható írások*.¹⁰ Nemcsak általában a hosszabb átfutású publikációk rovására, hanem különösen a lektorált szakkönyvek és nagyobb terjedelmű, több generáció tudását gyarapító *opus magnumok*, az adott tudományág elért eredményeit kritikailag feldolgozó és saját kutatási eredményekkel kiegészítő egyetemi tankönyvek ellenében. Megjegyzendő, hogy a bölcsészet- és társadalomtudományokban egy-egy munka hatása jobbra csak évtizedekben mérhető, sőt, *értéküket az idő rostálja meg igazán*. Ezenkívül az utóbbi tudományokban sokszor harmadrendűnek tekintett, vagy kis példányszámú lapokban jelennek meg jelentős új tudományos eredmények.¹¹

A *tudományos eredmények hatását gyakran csak a hivatkozások, illetve a független idézők száma*, vagyis csak az adott tudományágon

belüli hatás *alapján ítélik meg*, és az ún. *hatástényezővel* az egyébként kizárólag csak a folyóiratok rangsorolására szolgáló, ott sem kizárólagos eszközként és nagyon is korlátozott érvénnyel alkalmazható impaktfaktor nagyságával mérik, illetve azzal azonosítják. Ráadásul, az idézetek, hivatkozások felmérését többnyire csak a rangosnak ítélt folyóiratokban megjelentekre korlátozzák. Ez annál is különösebb, mert 2015-ben a komoly kiadók gondozta kötetek idézeteire mind a Scopus, mind a Thompson Reuters külön adatbázist hozott létre, amely saját közlésük szerint húszmillió tételt tartalmaz.¹²

Túlzottan megnőtt az USA-ban létrehozott *nemzetközi adatbázisok szerepe és jelentősége*. Ezek egyfelől igen nagy szolgálatot tesznek, és óriási lehetőségeket biztosítanak a kutatók és a kutatási eredményeket értékelők számára a tudományos publikációkra vonatkozó információáramlás terén. Másfelől viszont adataiknak a korlátozott megfigyelési körbe tartozó forrásai és műfajilag is leszűkített jellege folytán óhatatlanul is nagy aránytalanságokat mutatnak a tudományos eredmények és hatásuk mind nyelvi, mind földrajzi, mind pedig műfaji megoszlását és társadalmi szerepét tekintve. Különösen igaz ez, ha az adatbázist egy – a tudományos piacon erőteljesen és közvetlenül érdekelt – üzleti vállalkozás (a Thompson Reuters) hozza létre és tölti föl.

Prioritást élveznek az *angol nyelven megjelenő közlemények* – minden más, nemzeti nyelven megjelenő publikációval szemben, még ha az adott nyelvet (mint például a kínait) többen értik is, mint az angolt, és ha az adott publikáció közvetlenül az illető ország sajtóságos problémáira vonatkozik is.

¹⁰ „A tudomány a folyóiratokban születik” – idézi Havasréti József (2006, 22.) Szijártó Zsolt szellemes, de félrevezető megfogalmazását. Ez a felfogás a megismerést jellemzően apró lépésként előrevivő természettudományok területéről egyre inkább teret hódít a humán- és társadalomtudományok területén is. Pedig az utóbbi területeken az áttörő új eredmények jellemzően nagyobb terjedelmű, monografikus munkákban láttak napvilágot.

¹¹ A tudományos könyvnek a mai tudományokban betöltött jelentőségéről az MTA I., II. és IX. Osztálya 2014 novemberében közös konferenciát rendezett, ahol a humanióriák képviselői épp erre hivatkozva utasítottak el mindenféle rangsorolást a folyóiratok és kiadók között, mint számukra értelmezhetlent.

¹² Az Edward Elgar kiadó 2015. évi katalógusaiban külön kiemeli, hogy kötetek már szerepelnek az adatbázisban, hisz többszörösen lektorált művekről van szó.

Mindezek a változások, illetve tendenciák nemcsak *eltérő módon és mértékben érintik az egyes diszciplínák művelőit*, sőt azokon belül is a különböző témakörrel foglalkozókat, hanem meglehetősen *módosítják a tudomány művelőinek munka- és időbeosztását* is, valamint a tudományos kutatásokra fordított források felhasználási arányait is. Ebben a pályázati rendszer elterjedése is nagy szerepet játszik.

Általában *hátrányt szenvednek* nemcsak az elméleti alapkutatásokat végzők, hanem a helyi, illetve nemzeti irányultságú kutatásokkal, az adott társadalom problémáival foglalkozó (többnyire a társadalomtudományokhoz tartozó) kutatók, továbbá a tudományos elméletek történetével és kritikájával, illetve az intenzív és hosszan tartó kutatómunkát igénylő témákkal foglalkozók is – mindegyik diszciplína esetében.

A doktorjelöltek és a köztestületi tagok számára előírt az a kötelezettség, hogy publikációikat és a hivatkozásokat megjelentessék a Magyar Tudományos Művek Tárában. Az MTMT szabályainak és követett módszertának egyes elemei viszont sajnálatos módon még a fenti kedvezőtlen tendenciákat tükrözik és erősítik fel. Ezeknek a hatása már csak emiatt is így vagy úgy óhatatlanul megjelenik *Akadémiánk minősítési gyakorlatában* is annak ellenére, hogy a *Doktori Szabályzat* nagy súlyt fektet a minőségi szempontok érvényesítésére, valamint az egyes diszciplínák sajátosságainak figyelembevételére, és a Doktori Tanács is hangsúlyozza, hogy *kellő egyensúlyt kell biztosítani a mennyiségi és a minőségi követelmények, illetve az általánosítható és a diszciplínárisan sajátos szempontok között*.

Minthogy a mennyiségi szemlélettel kapcsolatos gondolatainkat és az MTMT-re vonatkozó kritikai észrevételeinket (Csaba et al.,

2014) korábban közreadtuk, ehelyütt csak néhány további észrevétellel kívánjuk kiegészíteni mondandókat. Úgy látjuk, hogy az MTMT megújítása megindult ugyan, de sem ütemében, sem jellegében még nem elégséges. Ezzel kapcsolatban örömmel konstatáljuk, hogy több osztályhoz eljutott a scientometria egyoldalú és szakszerűtlen fölhasználása elleni *San Franciscói Nyilatkozat* (DORA),¹³ amely az általunk fölvetettekkel egybevágó bírálatokat fogalmaz meg az élet- és a természettudományok terén. Külön is üdvözljük, hogy több akadémiai osztályon hivatalosan is kezdeményezték is a csatlakozást a nyilatkozathoz, illetve *támogatják az abban foglaltak átvezetését a hazai gyakorlatba*. Figyelemre méltó, hogy az idézett fölhívást 2012 decemberében egy a scientometriában inkább kedvező, mintsem hátrányos helyzetű diszciplína (a sejtbiológia) művelői indították útjára, és hogy természettudósok és természettudományi lapszerkesztők sora csatlakozott ahhoz.

Miért szorul revízióra a scientometriai mutatók használata és az MTMT gyakorlata?

Az MTMT – legalábbis jelenlegi struktúrájával, nagyrészt importált terminológiájával, halmozott adataival, műfaji kavalkádjával, bonyolult technikai finomságaival és túlcentrálizált adminisztrációs gyakorlatával, valamint nem kis részben a kontroll hiánya miatt, amelyben jelentősen közrejátszik az osztályok passzivitása is – óhatatlanul is táptalaja a bürokratikus elemek, adminisztratív szerepek eluralkodásának, a mennyiségi szemlélet túlzott érvényesülésének, a számok büvöletének, sőt az azokkal való „bűvészkedésnek” is a minősítési eljárásban. Egyszersmind a kü-

¹³ San Francisco Declaration on Research Assessment. Putting Science into the Assessment of Research (URL)

lőnböző tudományterületek, diszciplínák és kutatási témakörök sajátosságainak figyelmen kívül hagyására késztet mind a tipikusnak tekinthető publikációs műfajok és fórumok, mind pedig a tudományos eredmények hatása tekintetében, és hozzájárul az adminisztrációs munkáknak és költségeknek a tudományos tevékenységre fordított idő és költségek rovására történő növekedéséhez, valamint az adminisztrátorok uralmának kialakulásához a tudomány művelőivel szemben (akik passzivitásuk folytán maguk is hibásak ebben).

Természetesen nem magukkal a számokkal van a baj, hanem

- a számok eklektikus, magyarázat nélküli megjelentetésével, és
- ellenőrizhetetlenségükkel,
- a kitöltés során bekerülő csúsztatásokba való beletörődéssel,
- az ellenőrzés „kiszervezésével” a részben érdekelt, szakmailag nem kellően felkészült intézményekhez,
- a felhasználók között eluralkodott szemlélettel, akik az érdemi vizsgálat helyett a számítógépre és a számokra bízák az „értékelést”.

A *menyiségi szemléletnek* a tudományos teljesítmények értékelésében való túlzott és félrevezető szerepét az MTMT mindaddig erősíti, amíg a szükséges korrekciók és fejlesztések nem teszik lehetővé és kötelezővé

- mind a közleményeknek, mind pedig a hivatkozásoknak pontosabb és következetesebb műfaji megkülönböztetését,

- a duplumok és egyéb halmozódások kiszűrését,
- a többszerzős művek esetében a szerzőnkénti arányok meghatározását,
- a sok szerzőt és hivatkozást feltüntető cikkek esetében az adatok „normálását” (hogy azok ne értékelődjenek aránytalanul fel).¹⁴

A különféle halmozódásokat tartalmazó publikációs *listák* egymással *egybevetetlen adatsorokat* eredményeznek még egy adott tudományterületen belül is. Ez pedig mindekelőtt abból fakad, hogy az MTMT-ben – a könyvtári katalógusokhoz hasonlóan¹⁵ – még a változatlan formában és tartalommal, ugyanazon fórumon, illetve kiadásban és ugyanazon a nyelven újra megjelent publikációk is új közleményként szerepelnek, a többszerzős művek pedig sokszor minden egyes szerző nevénel *külön tételként* is, vagyis nem csak a saját részüket jelző tétel formájában. Sőt, ha többszerzős könyvben több fejezetet írt egy szerző, akkor ezek külön tételként kerülnek be az MTMT-be. (Ha a szerző vagy a szerkesztő egy fejezetből kettőt csinál, máris eggyel több lett a vonatkozó publikációs tételek száma.)

Az MTMT jelenlegi szabályai szerint, illetve adminisztrációs gyakorlatában a *társ- és többszerzős, illetve a „sokszerzős közleményekre”* (így a gyakran csak néhány oldalas folyóirat-cikkekre) vonatkozó hivatkozások, illetve idézettség száma *osztatlanul*, mindegyik szerzőnél teljes értékben jelenik meg. Ez különösen zavarja a doktori címre pályázók

¹⁴ Megjegyezzük, hogy ez a legutóbbi évtizedig magától értetődő követelmény volt a könyvtártudományban!

¹⁵ Így aztán előfordulhat – nem kitalált eset – hogy valaki az MTMT-re hivatkozva fordításait is saját közleményként jelöli meg (nem a bölcsészeti és társadalomtudományok terén). Igaz, hogy a fordító neve

minden művön rajta kell, hogy legyen, de hogy ezt – a számok bővületében – önálló közleményként lehessen kiemelni az MTMT-ből, az nyilván az adatbázis sűrítő funkciókeveredés jele. Más a könyvtári nyilvántartás, és más a tudományos művek lajstroma, főképpen, ha minőségbiztosítási céllal működtek!

teljesítményének értékelését, hisz nyilvánvalóan ellenkezik az MTA doktori szabályzatával, amelynek 3.§ (5) bekezdésében az áll, hogy a doktori eljárás kérelmezője „köteles egyértelműen elkülöníteni saját eredményeit másokétól”. Erre a sokszerzős közlemények elterjedése egyre kevésbé ad módot, pedig egy kollektíva egészét aligha lehet személyre szóló címmel – mint az MTA doktora, levelező vagy rendes tagja – díjazni.

Miközben a tudományos teljesítmény értékelésének minőségét javítja, hogy számokra lehet támaszkodni, ugyanez sokat ront is. A magyar tudományos közélet résztvevői többségükben ellenőrzés nélkül elfogadják például az MTMT-táblázatokban közölt számokat annak ellenére, hogy nincs megfelelő módjuk vagy idejük a számok mögött megbújó tételek ellenőrzésére. Nemcsak egyes szerzők, hanem a teljesítményüket értékelők, illetve az iránt érdeklődők is *hajlamosak a publikációs listák tételeinek mennyisége, valamint a „független idézők” száma* (sőt még akár az impaktfaktor feltüntetett nagysága) *alapján* végezni el az értékelést és a mások teljesítményével való összehasonlítást. Ez annál veszélyesebb, hisz világszerte gombamódra szaporodnak azok a folyóiratok, ahol a közlés feltétele néhány száz dollár befizetése, miközben a lap ISSN-nel és elvileg szerkesztő bizottsággal és lektori rendszerrel is bír. Helyeslendő ugyanakkor, hogy az MTMT igyekszik bevonni az osztályokat az értékelés alapját képező folyóiratlisták kialakításába, *minél előbb kiszűrni a ragadozó (predator) folyóiratokat a listákból.*

A tudományos eredmények hatásának pusztán a hivatkozások, illetve az idézettség – halmozottságtól és csúsztatásoktól nem mentes – MTMT-ben feltüntetett számával való mérése (ami természetesen nem az MTMT

hibája, még ha óhatatlanul erre ösztönöz is!) figyelmen kívül hagyja a tudomány elsőrendű szerepét. Ezek ugyanis csak azt jelzik (ráadásul azt is pontatlanul), hogy milyen a szerző közleményeinek hatása az adott tudományágazat belső fejlődésére, vagyis mekkora a *tudományon belüli*, szakirodalmi hatása. *Mintha maga a tudomány, annak művelése öncélú lenne*, nem pedig a társadalom szolgálata! (Egy hasonlattal élve: vajon mit szólnánk ahhoz, ha egy színházban a színészek mindig csak egymás számára játszanák el szerepüket, és tennének megjegyzéseket egymás játékára, míg a közönség eleve ki lenne zárva az előadás élvezetéből és értékeléséből!?) A tudományos eredmények szélesebb és realisabb értelemben vett hatása nem utolsósorban, sőt legfőképpen a társadalom és annak következő generációi *tudásának* számokkal nehezen mérhető *gyarapodásában* fejeződik ki, valamint és nem kevésbé fontos módon a *társadalmi gyakorlat és magatartás fejlesztésében*, így például a társadalomtudományok esetében a jogalkotás, törvényhozás, gyakorlati gazdaság- és szociálpolitika stb. alakításában.

A mennyiségi szemlélettel együtt jár a módszertani egységesítésre, a publikációs teljesítmények és az idézettség tekintetében univerzálisnak feltüntetett mércék alkalmazására irányuló törekvés. Ez a fajta „objektivitás” figyelmen kívül hagyja az egyes tudományterületek, illetve diszciplínák jellegében, funkciójában, minőségi követelményeiben, publikációs lehetőségeiben és társadalmi hatásában mutatkozó különbségeket, vagyis módszer-tanilag téves! Az MTMT általános, nem kellően ellenőrzött tételeket összesítő táblázatai például, amelyekben ráadásul kétes értékű scientometriai indexek is megjelennek, alkalmasak a figyelmetlen olvasók félrevezé-

tésére. Egyesek – például sokkarú egyetemek vezetői, kutatási pénzeket osztó bürokraták, újságírók és a tudományban kevésbé járatos megfigyelők vagy kezdő kutatók – úgy vélhetik, hogy az abban megjelenő darabszámok és indexek alapján össze lehet vetni egyes, akár eltérő területen is kutatók tudományos teljesítményét. Ezt valamelyest enyhíteni látszik, hogy a tudományos osztályok, sőt bizottságok kérésére, az MTMT összeállítja és megjelenteti saját (osztály- vagy bizottságspecifikus) táblázatait is. Ám az utóbbiak csak az adott osztály, illetve bizottság szakemberei számára nyújtanak az általánosnál használhatóbb információt. Más terület szakembereit inkább félrevezethetik, különösen hátrányosan érintik az olyan osztályokat, illetve bizottságokat, amelyek az általánosnál jobban megszűrik a táblázatukban figyelembe vett tételeket, például kiszűrik a könyvek közé sorolt, de igazából nem oda való tételeket (műhelytanulmányokat, kutatási jelentéseket), a tudományos minősítés szempontjából jelentéktelen vagy kétes értékű közleményeket és idézeteket.

Az MTMT működtetésének nem lehet célja a tudományos teljesítmények értékelése! Az MTMT csak az értékeléshez szükséges alapadatokat adhatja meg, adminisztrátorai pedig ellenőrzik az eddigieknél pontosabban a publikációs listák bibliográfiai adatait. A listák legyenek minél rugalmasabban, különböző szempontok alapján átrendezhetők és csoportosíthatók az olvasó által. Az MTMT-t természetesen nem lehet minden sajátos igényhez igazítani, alakítani, ezért az egyes tudományos osztályokat arra kell serkenteni, hogy speciális segédprogramokat fejlesszenek ki, amelyek alkalmasak az MTMT-ből átvett alapadatok sajátos szempontjaik szerinti további szűrésére és átrendezésére. Ilyen törekvések már megvalósultak két osztály esetében,

jelentősen erősítve a habitusvizsgálat megbízhatóságát és hatékonyságát.

Az MTMT jelenleg *nemcsak a tudományos műveket tartja nyilván, hanem* elnevezésével ellentétben *a nem tudományos publikációkat is.*¹⁶ Ez nem elfogadható, és ellentétben van magával a tár megnevezésével. Ha az MTMT valóban csak a tudományos művek tára lenne, úgy az egyes közleményeknek három ismérv szerinti megkülönböztetésében a harmadik ismérv, vagyis a „jelleg” szerinti megkülönböztetés nagyrészt fölöslegessé is válna.

A tudományos közlemények három ismérv (típus, besorolás, jelleg) szerinti minősítése egyrészt logikailag is ellentmondásosnak látszik, hiszen azokat az első és a harmadik ismérv szerint is *besorolják*. Másrészt, a pontatlan fogalomhasználat miatt *félre is érthető,* amennyiben az első, „típusnak” nevezett ismérv a *megjelenés formájára* (mint amilyen az önálló könyv, a többszerzős tanulmánykötet és a konferenciakötet stb.), *illetve fórumára* vonatkozik (mint amilyen a folyóirat), de előbbihez tartozna a brosúra, illetve a füzet, az utóbbihoz pedig minden más időszaki kiadvány is.

Az ún. típusok között a *„könyv” fogalmának értelmezése ellentétes* nemcsak a köznyelvben elterjedt értelmezéssel, hanem az akadémiai értelmező szótárban olvasható meg-

¹⁶ Jelenlegi szabályai szerint még a kiállítási katalógusok, folyóiratokban megjelent beszámolók, szerkesztőséghez vagy más szerzőkhöz írt levelek, hozzászólások, napilapokban megjelent cikkek, recenziók és interjúk, alkalmi megemlékezések stb. is bekerülhetnek a „tudományos” művek adattárába, holott a hitelesítésnek épp ezeket kellene elsőként kiszűrnie. Hasonló a helyzet a némely tudományszak kimutatásait mesterségesen felfújó konferencia-poszterekkel, absztraktokkal, recenziókkal, hetilapcikkével, esszéikkel és visszaemlékezésekkel, a jelenleg szép számmal szerepeltetett nem publikált konferencia-előadásokkal, valamint kutatási beszámolókkal is...

tározással is, amely azt „írott műnek több fejezetből álló nagyobb egysége”-ként definiálja. A „*folyóiratcikk*” értelmezése is ellentétes az akadémiai értelmező szótár szerinti meghatározással, ha az MTMT-ben ebbe a kategóriába tartoznak a *napilapokban és a közéleti sajtóban* megjelent cikkek is. A „*folyóiratban, periodikumban megjelent*” közlemény típusának értelmezése pedig – az Országos Széchényi Könyvtár fogalmi meghatározásával ellentétben – a rendszeresen megjelenő időszaki kiadványok közül *kizárja a nem meghatározott időközönként, de rendszeresen megjelenő kiadványokat* (mint a kutatóintézeti, tanszéki, illetve egyetemi, vagy éppen nemzetközi szervezetek által publikált időszaki tudományos közlemények, műhelytanulmányok).¹⁷

Az MTMT-ben az ún. „független idézők-re”, vagyis a *hivatkozásokra, illetve idézettségre vonatkozó adatok elkerülhetetlenül szórványosak, véletlenszerűek és hiányosak*. Ez részben a szerzők hanyagságából fakad, akik – különösen az idősebbek – nem fordítanak figyelmet és időt arra, hogy összegyűjtsék az elektronikus adattárakban nem fellelhető idézeteket, illetve hivatkozásokat, de részben adminisztratív akadályokból is. Általában „*idézhető*” közleményeknek ugyanis csak a folyóiratokban megjelent esszék, szakcikkek, ismertetések és konferenciaközlemények, kommentárok minősülnek. Az MTMT adminisztrátorai nem is tekintik „hitelesíthetőnek” a szerzők tudományos könyveire vonatkozó, saját maguk által összegyűjtött hivatkozásokat (különösen a könyvekben találhatóakat, ami pusz-

tán könyvtártudományi szempontból is melléfogás, a tartalmi megítélést pedig a bölcsész- és társadalomtudományokban súlyosan torzírtja). Ennek felismerése vezette mind a Scopus, mind a Thompson-Reuters adatbázis készítőit arra, hogy – mint korábban jeleztük – megpróbálják megoldani a *tudományos könyvekben megjelenő idézetek nyilván tartását és integrálását* (természetesen késéssel és töredékesen, vagyis az általunk jelzett alaphiányosságokat inkább csak enyhítve).

A szerzők által megadott, elektronikus adattárakban nem fellelhető adatok „*hitelesítését*” az MTMT és egyes intézmények adminisztrátorai végezhetik csak el, mégpedig vagy a közvetlen megsejmlélés vagy az „eredeti forrással” való egybevetés alapján. A szerző joggal érezheti úgy, hogy saját bejegyzésének, illetve adatközlésének hitelességét kétségbe vonják. A hitelesítéshez tehát az illető szerzőnek be kell mutatnia minden egyes publikációját az illetékes MTMT-adminisztrátornak, vagy ez utóbbi ellenőrzi azok „létezését” a felhasznált, többnyire külföldi adatbázisokban mint hiteles adattárban. Minthogy pedig az ilyen adatbázisokhoz való „szabad hozzáférhetőség” a gyakorlatban ma már sokszor azt jelenti, hogy a szerzőnek vagy munkaadójának jelentős nagyságú pénzbeli „hozzájárulást” kell fizetnie, azok, akik erre nem képesek vagy hajlandók, nem is lehetnek „hiteles” művelői legalábbis az MTMT által képviselt magyar tudományak.

Valójában az MTMT adminisztrátorainak nincs elegendő megbízható forrásuk,¹⁸

¹⁷ Az elhatárolás formai és tartalmi szempontjaiban mérvadó eligazítást adhat Havasréti (2006) már idézett kötete.

¹⁸ Véletlenszerű, hogy egy-egy mű megvan-e az MTA könyvtárában, hogy az adott folyóiratra előfizetnek-e, vagy hogy utóbbi egyáltalán hozzáférhető-e elektroni-

kusan. Az meg már nem ritka kivétel, ha egyik-másik amerikai könyvkiadó egyáltalán nem küld szerzői példányt. Gyakori, hogy a külföldi folyóiratok (a nyílt hozzáférés nagyobb dicsőségére) csak több száz euró fejében küldenek a szerzőnek a cikkét közlő számból példányt és további összegért különlenyomatot.

sem elegendő szakismeretük arra, hogy a szerzői közléseket a mű jellegére vonatkozóan „fölbírálják” – ráadásul úgy, hogy a szerzőknek lehetőségük sincs a fölbebeszésre. Ilyen vitás esetekben legalább az illetékes tudományos bizottsághoz kellene fordulniuk, akik a szerző által benyújtott tárgyi bizonyíték alapján a vitát eldöntenék.

Mindezek (és egyéb) fogyatékoságok, anomáliák, illetve következetlenségek túlnyomórészt annak az óhatatlan következményei, hogy az MTMT jelenlegi szerkezetében és működtetésében

- (a) keverednek a könyvtárak (illetve az adatbázisok) katalógusrendszere és a tudományos minősítési eljárás szempontjai, kritériumai, fogalmai és az értékeléshez alapul vett adatforrásai, valamint
- (b) a magyar tudományos művek nyilvántartásának és a tudomány aktív művelői jegyzékbe foglalásának követelményei, továbbá
- (c) nem megfelelően rendezett a szerzők és az MTMT könyvtárosi adminisztrátorai, az MTMT és a tudományos osztályok és bizottságok között a jogok és felelőségek megoszlása, ami jelentős részben az utóbbiak mulasztása.

A magyar tudományos művek *országos és egységes nyilvántartására kétségtelenül szükség van*. A fentiek tükrében azonban nyilvánvaló, hogy az MTMT egész rendszere nemcsak „fejlesztésekre”, hanem *alapos revízióra*, a felsorolt és egyéb fogyatékoságainak kiküszöbölésére, illetve áthidalására is szorul. Mindezek fényében figyelmet érdemel és melegen üdvözlendő *Makara Gábor* (2015) az *MTMT Felügyelő Testülete elnökének* állásfoglalása. Ebben – egyebek között – „idejétmúlt elemnek” nevezte például „az *impaktfaktor* összeadását és az összegzés alapján történő értéke-

lést”. Azt is kijelentette a *menyiségi szemlélet ellenében*, hogy „több közepes publikációnál értékesebb egy kiemelkedő” (nyilván alapos és megbízható szakmai értékelés alapján ilyennek minősített), és komoly problémának nevezte azt, hogy „sok helyen a szakmai előmenetel a közlemények számától függ”, nem pedig azok minőségétől. Utalt arra is, hogy „az egyes tudományágak publikációs sajátosságai rendkívül eltérnek egymástól” és hogy egyik nagy feladat az adatbázisnak „a múltban elért eredményekkel” való kibővítése.

Mindezekből logikusan következik az MTMT egyes meglevő szabályainak, struktúrája némely elemének és adminisztrációjának is a revíziója. Ugyanakkor azonban több mint meglepő Makara Gábor fentebbi nyilatkozatának ama megjegyzése, hogy az MTMT-ben „a 43 ezer kutató-szerző nevéhez köthető, napról napra bővülő publikációk száma 1,4 millió, a hivatkozó közleményeké pedig 4,4 millió körüli tehető”, hiszen ezek az adatok meglehetősen *félrevezető, sőt tartalmilag egyáltalán nem is értelmezhető mennyiségeket* jeleznek. Így e sommás kijelentés aligha megalapozott!¹⁹

Az említett adatok – amelyek a 2015. évi közgyűlésen elhangzott elnöki beszámolóban is fölbukkantak – ugyanis *egyfelől hiányosak*, másfelől *töredékesek*, *messze nem teljes körű számbavételre épülnek*. Nemcsak azért, mert egyik-másik akadémikus publikációs listái

¹⁹ Mint közismert, a tudományterületek teljesítménye nem is vethető, nem is adható ily módon össze! Például a *Science* ötéves impaktfaktora 31, a még rangosabb *Nature* hatástényezője 36, míg a közgazdaságtudomány vezető folyóirata, a Harvardon szerkesztett *Quarterly Journal of Economics* nem éri el a 6-os értéket. Vagyis a közgazdászok egyhatod annyira lennének okosak, mint az orvosok vagy a fizikusok. Még hozzá globális egybevetésben.

nem tartalmazzák számos korábbi műüket, hanem amiatt is, hogy az idézettségi, illetve hivatkozási adatok „térben és időben” egyaránt korlátozottak, mondhatni szórványosak. Márpedig *az olyan számadatok, amelyeknek nincsenek meghatározva „térbeli és időbeli” határai, eleve semmitmondóak, értékelésre és összehasonlításra használhatatlanok, sőt félrevezetőek!* Példaképp említjük, hogy a német és az orosz kiadók egyáltalán nem törekednek az efféle adatbázisokba való bekerülésre, és e két – természettudományos és műszaki szempontból ma is jelentős – ország folyóiratai sem igen szerepelnek azokban vagy más olyan adatbázisokban, amelyeneket az MTMT adminisztrációja figyelembe venne.

Az MTMT struktúrájának megtervezői és számítástechnikai megalkotói – miközben jó néhány fölösleges adat számára biztosítottak helyet, illetve „mezőt” (amilyen például az „összegzett impaktfaktor”) – elmulasztottak helyet biztosítani az adatokat felvivők arra vonatkozó közlése számára, hogy a publikációs lista mennyiben tekinthető teljesnek, és hogy a „független idézőkre” vonatkozó adatok mennyiben szórványos, korlátozott forrásokra és korlátozott időre vonatkozó adatok.

Ez utóbbival kapcsolatban indokolt megjegyezni, hogy nemcsak az „összegzett impaktfaktor” felhasználása elfogadhatatlan a tudományos eredmények értékelésében, hanem általában az impaktfaktoré is (legalábbis azon túl, hogy a hivatkozásnak egy rangos folyóiratban való megjelenését jelzi). Sőt *az „idézettségre”, vagyis a „független idézők” számára vonatkozó adatok* felhasználásával is csínján kell bánni, különösen a magyar tudományos művek összességére vonatkozóan. *Az adatok forrása, „térbeli” köre* ugyanis erősen korlátozott. A publikációs listák nagy részében csupán a Web of Science és a Scopus adatbá-

zisokban szereplő folyóiratok idézettségi adatai szerepelnek, míg a másutt megjelentek, részben a szerzők hibája miatt, nem. Ráadásul az előbbieket *időbelileg* is korlátozottak, egyrészt mert eleve kimaradtak az adatbázisok létrejötte előtt megjelent hivatkozások, másrészt mert változott az adatbázisok megfigyelési köre.

Azzal a nyilatkozatban ugyancsak elhangzott megjegyzéssel ugyan maradéktalanul egyet lehet érteni, hogy „mind nagyobb jelentősége lesz egy sokak által hivatkozott közleménynek”, de persze csak akkor, ha e megállapítás nem szorítkozik kizárólagosan csak egy szűkebb megfigyelési körbe tartozó folyóiratokban megjelent hivatkozásokra!²⁰ Vajon nincs-e nagyobb értéke és hatása egy bármennyire is rangos folyóiratban közzétett és más folyóiratokban hivatkozott cikkhez képest például egy olyan, valamely szerző vagy szerzői kollektíva által elért, illetve összefoglalt új tudományos eredményeket tartalmazó könyvnek, amelynek újabb és másutt is, különösen külföldön is megjelenő kiadásait generációk használják kézikönyvként, és amelyekre többnyire szintén könyvekben hivatkoznak?!

A nyilatkozat során felsorolt számadatokban *másfelől* viszont, és ez súlyosabban esik latba, *a halmozódások tömege* rejlik, mint ezt fentebb részletesen taglaltuk, (hiszen minden többszerzős közlemény és azokra kapott összes hivatkozás valamennyi társszerzőnél is nyil-

²⁰ Ekkor még nem szóltunk arról – a témával foglalkozó szakirodalomban bőven tárgyalt – kérdésről, hogy a szakmai klikkek kialakulása és a téves teljesítménymérés egymást erősítheti, például a körbehivatkozási gyakorlat révén felfújta idézetekkel, ami a szerzőszám-mal korrigálva is torz végeredményre vezet. Az agrárgazdasági kutatások példáján alaposan szemlélteti e jelenséget Popp József és szerzőtársai (2015) cikke.

vántartásba kerül). Erre egyébként Makara Gábor is utalt („A fizikusok közleményeinél például találkozhatunk sok száz vagy akár ezerfős szerzői kollektívával is”). Egy dolog a nyilvánartás, és egy másik az értékelés.

E megjegyzésekkel legkevésbé sem szeretnénk a scientometria szükségességét vagy a magyar tudományos művek egységes nyilvánartásának fontosságát, sőt még azok összesített száma közlésének és a rájuk eső hivatkozások gyűjtésének is a hasznosságát kétségbe vonni. Az említett nyilatkozatban nem utolsósorban azt hiányoljuk, hogy egyáltalán nem esik szó arról, hogy a tudományos eredmények hatása nem csak és nem is elsősorban az idézettségben fejeződik ki. Nincs szó továbbá az adatok MTMT-be való bevitelének gondjáról, nehézségéről, pont arról, amiben az MTMT-nek jobbnak kellene lennie.

Ez utóbbira Akadémiánk tavaly megválasztott új elnöke, *Lovász László* (2014, 475.) is utalt elnökségi programjában, amelyben úgy fogalmazott, hogy „az MTMT-t [...] *mindenképpen felhasználóbarátabbá kell tenni.*” Jelenleg ugyanis az adatok bevitele igen körülményes és időt rabló.

Ezzel kapcsolatban még jó néhány kérdés is feltehető.

- (a) Mibe kerül az Akadémia és annak intézetei, valamint a felsőoktatási intézmények számára is, tehát az ország számára az MTMT jelenlegi formájában való működtetése?
- (b) Milyen az MTMT jelenlegi rendszerének a költségekhez viszonyított hatékonysága, valamint relatív költséghatékonysága? Mennyivel olcsóbb, illetve hatékonyabb, mint valamilyen más, egyszerűbb, csak a valóban tudományos művekre korlátozott, szerkezetileg és terminológiá-

jában a minősítési eljárás szempontjaitól igazodó kimutatás?

Utóbbi a szerzők számára egységesen előírt számítógépes program paraméterei szerint elkészítendő publikációs és hivatkozási listákra kellene építeni. Ennek alapja – mint az adóbevallásnál – teljes, akár büntetőjogi felelősségük²¹ tudatában általuk bevitt hiteles adatok nyilvánartása lehetne.

Ezek a kérdések persze nem könnyen válaszolhatók meg. Az MTMT számítógépes programja talán azért is oly komplikált, nehezen elsajátítható, és nem eléggé „felhasználóbarát”, mert egyszerre *túlágoston is sok különböző feladat elvégzésére* készült. Minden bizonnyal lényegesen egyszerűbb lehetne tenni, olyanná, amely a minősítési eljárás igényeihez is jobban igazodik, az adatok „időbeli” és „térbeli” korlátait is jelzi, és kellően felhasználóbarát.

Összegzés

Írásunkban igyekeztünk rámutatni az Akadémia működésében megjelenő bürokratizmus különféle kinövésére, különösen azokra, amelyek gátolják a hatékony köztestületi munkát, és zavarják a teljesítmények értékelését. Lektüzdésükre néhány konkrét, idő- és költségtakarékos megoldásra vonatkozó javaslatot is megfogalmaztunk. Reméljük, hogy a jobbitó szándék vitára serkent, utóbb pedig a tudós közösség döntései révén a helyzet javulását hozza majd minden érintett számára.

²¹ A felelős adatfelvitel érdekében például be lehetne vezetni, hogy a habituszvizsgálat során az a doktori címre pályázó, aki saját előnyére téves adatot közöl publikációs, illetve hivatkozási listájában, enyhébb esetben pályázatának egyszeri visszaadását, ismétlődő vagy súlyosabb esetben elutasítást szenvedjen.

Kulcsszavak: *akadémiai törvény, alapszabály, ügyrend, köztisztület, képviselői demokrácia, tu-*

dományos osztályok és bizottságaik kompetenciája, tagválasztás, minősítési eljárás és az MTMT

IRODALOM

Csaba László – Szentes Tamás – Zalai Ernő (2014): Tudományos-e a tudománymetria? *Magyar Tudomány* 175, 4, 442–466. • <http://www.matud.iif.hu/2014/04/12.htm>

Hamza Gábor (2007): Áttekintés a külföldi nemzeti (tudományos) akadémiák strukturájáról, különös tekintettel a természettudományok és a társadalomtudományok arányára. *Magyar Tudomány* 167, 9, 1189–1198. • <http://www.matud.iif.hu/07sze/17.html>

Havasréti József (2006): *Tudományos írásmű*. Bölcsész Konzorcium, Pécsi Tudományegyetem • <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Altalanos%20bolcseszet/32Havasr%E9ti/Tudom%E1nyos%20%EDr%E1sm%FB%201.pdf>

Lovász László (2014): Az MTA és a magyar tudomány. *Magyar Tudomány* 175, 4, 474–480. • <http://www.matud.iif.hu/2014/04/14.htm>

Makara Gábor (2015): „Több közepes publikációnál értékesebb egy kiemelkedő” [Az MTA Publikációs Elnöki Bizottsága elnökének összegzője] 2015. február 6. • http://mta.hu/mta_hirei/tobb-kozepes-publikacional-ertekesebb-egy-kiemelkedo-135774

Popp József – Balogh P. – Kovács S. – Jámbor A. (2015): Hálózatosodás az agrárgazdaságtanban. Szerzői és hivatkozási kapcsolatok a Kelet-Közép-Európáról szóló szakirodalomban. *Közgazdasági Szemle* 62, 5, 525–543. • http://www.researchgate.net/publication/276284229_Hálózatosodás_az_agrárgazdaságtanban_Szerzői_és_hivatkozási_kapcsolatok_a_Kelet-Közép-Európáról_szólo_szakirodalomban

Szűjjártó Zsolt (1991): *Budapesti könyvszemle* /Buksz/ = *Janus* (Pécs) 8, 1991. 2, 109–116.

URL: *San Francisco Declaration on Research Assessment. Putting Science into the Assessment of Research* • www.ascb.org/dora-old/files/SFDeclarationFINAL.pdf,

